

Izvorni naučni rad

UDK 811.163.4'367.633(497.16)“18“

Miomir ABOVIĆ (Tivat)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

abovicmiomir@t-com.me

UPOTREBA PRIJEDLOGA VRH(U) U UZROČNOM ZNAČENJU U CRNOGORSKOM JEZIKU XIX STOLJEĆA

U radu ćemo se baviti uzročnim značenjem prijedložno-padežne konstrukcije **(s)v(e)rh(u) + genitiv** te upotrebom ove prijedložno-padežne konstrukcije u značenju osnove. Pomenuta značenja ove prijedložno-padežne konstrukcije nalazimo u korpusu vezanom za crnogorski jezik XIX stoljeća. Upotreba ove prijedložno-padežne konstrukcije u pomenutim značenjima u ovom sinhronijskom presecu crnogorskog jezika predstavlja značajnu diferencijalnu crtu istog u odnosu na savremeni crnogorski jezik, u kome je i primarno značenje prijedloga **(s)v(e)rh(u)** rijetko, a uzročno i značenje osnove uopšte se ne srijeću. Značajan naučni interes koji se tiče proučavane tematike jeste i način na koji su nastali uzročno i značenje osnove za vršenje radnje kod prijedloga **(s)v(e)rh(u)**; stoga ćemo u radu pokušati da objasnimo i taj proces, a takođe i razlog nestanka ove prijedložno-padežne konstrukcije u pomenutim značenjima u savremenom crnogorskom jeziku.

Ključne riječi: crnogorski jezik, prijedlozi, prijedložno-padežna konstrukcija, **(s)v(e)rh(u)**, genitiv, uzrok, osnova za vršenje radnje, gramatikalizacija, subpolje, sintaksa, prostor

Crnogorski jezik XIX stoljeća, donekle paradoksalno, u velikoj je mjeri neistraženo područje i nepoznat teren. Tim više, ovaj sinhronijski presek crnogorskog jezika predstavlja privlačno polje za proučavanje i veliki izazov za jednog jezikoslovca; upravo rečeno pogotovo se odnosi na sintaktičku problematiku.

Jedna od brojnih zanimljivih sintaktičkih temâ vezanih za crnogorski jezik XIX stoljeća – kojom ćemo se baviti u ovom radu – jeste upotreba prijedložno-padežne konstrukcije **(s)v(e)rh(u) + genitiv** u uzročnom značenju i u značenju osnove, motivacije za vršenje radnje. Navedimo najprije primjere:

(...) pošto bi mnogi mogli rečenu kupovicu primorcima prodavati, da se javi Komandirima, da ne samo **vrhu toga** paze, već bez njiovog biljeta koliko kome treba žita, ne budemo vlastni prodavati. (Ministarstvo: 27), (...) pa se svako bojaše sebe, da ne pogine od lude pameti, što je doša **vrh ljudi** koji mu nijesu ništa učinili. (Jabučanin: 44), Boj je trajao cieli dan jer su se i moi ljudi **vrh sebe i svoje muke** junački branili (...) (Danilo Petrović-Njegoš: 201), (...) i svakojemu onomu, koji bi ubio lupeža **sverhu svoje muke**, daće Svijetli Knjaz nagrade talijera dvadeset (...) (Danilo Petrović-Njegoš: 152); Sad su se nešto potajili (Hercegovci – dodatak M. A.), niti dolaze niti pitaju, ali čujem da su svuđe straže metnuli i **sverhu raje** oči otvorili (Popović: 72); Trgovaca nema da kupuju živo, mal nako koi ima po jednoga vola što ga je ranio da se uduži **vrh njega** dok odore pa ondar da ga pušti u pašu na jesen (...) (Ministarstvo: 32), (...) ako pri Dušanu ništa do sad državno nema i ako nije pravio zvanične priznanice pod pečat Financijalni **svrhu kojijeh** je uzimao novaca od trgovaca, to i dalje da ostane na službu (...) (Ministarstvo: 206). U savremenom crnogorskom jeziku prijedložno-padežna konstrukcija (s)v(e)rh(u) + genitiv u uzročnom značenju i u značenju osnove za vršenje radnje uopšte se ne srijeće (prijedložno-padežna konstrukcija **vrh** + genitiv rijetko se srijeće i u njenom osnovnom, spacijalnom značenju). Pitanje na koje nam valja odgovoriti u ovom radu je kako se kod prijedložno-padežne konstrukcije (s)v(e)rh(u) + genitiv razvilo uzročno značenje. Da bismo to objasnili, moramo, naravno, poći od imenice **vrh**, čijim je poprijedloženjem prijedlog **vrh** i nastao. Nameće se, dakle, jedan još fundamentalniji problem koji – prije nego što pređemo na eksplikaciju nastanka uzročnog značenja kod prijedložno-padežne konstrukcije (s)v(e)rh(u) + genitiv – moramo riješiti. Taj problem možemo sublimirati sljedećim pitanjem: kako i zbog čega uopšte dolazi do poprijedloženja imenica, tj. transformacije određenih imenica u prijedloge? Ovim fenomenom bavio se već Aleksandar Belić. Govoreći o prijedlozima, kako ih on naziva, novijeg porijekla – a među njima napose o prijedlogu **vrh(u)** – Belić kaže sljedeće: „Danas se sve te reči (*vrh, dno, duž, kraj, mjesto, put i čelo*, dodatak M. A.) upotrebljavaju tako kao predlozi, ali je jasno da se nisu uvek tako upotrebljavale. Tako **vrh** se upotrebljava i kao **dovrh(u), odvrh(u), navrh(u), povrh(u), savrh(u), (svrh), uvrh(u)**. Isp. sa ovim: izašao **na vrh brda**, nalazi se **na vrhu brda** – značilo je **na brdu, više brda**. Iz ove veze značenje „više“ vezalo se za **vrh, vrhu** kao predlog, a genitiv, koji je zavisio nekada od **vrh, vrhu** – ostao je kao padež koji **vrh** bliže određuje. Tako je iz sintagme **na vrh, na vrhu** – izdvojeno kao zaseban predlog „vrh“, „vrhu“ sa značenjem cele sintagme („više“), zato što on oblikom „brda“ neposredno upravlja. Oba oblika su se izjednačila i u složenim predlozima (**navrh, povrh i navrhu, povrhu** i sl.) sa preovlađivanjem oblika **vrh** kao i kod prostog predloga. Slično

vredi i za druge imenice slične ovoj ovde navedenoj“ (Belić 1998: 512). Belić je, po našem mišljenju, premda je – uvođenjem u igru prijedložno-padežnih konstrukcija *na vrh brda*, *na vrhu brda* u funkciji dopuna upravnog glagola u okviru minimalnih rečeničnih konstrukcija nepotrebno zakomplikovao eksplikaciju procesa nastanka prijedloga **vrh(u)** – u suštini bio na dobrom tragu. Ono što on nije precizno nominovao – a na razini saznanja na kojem je bila jezikoslovna nauka njegovog vremena nije ni mogao – jeste da je semantička transformacija od imenice **vrh** – čije je osnovno značenje „najviša tačka, najviši, najistaknutiji deo brda ili planine, uopšte najviši, najistaknutiji deo nekog objekta“ (RSJ 2007: 176) – do prijedloga **vrh**, čije značenje *Rečnik srpskog jezika* markira odrednicom „1. a. na gornjoj površini, odnosno na gornju površinu, navrh, na (...). b. iznad, povrh; više (...). v. preko, povrh, sa spoljašnje strane (...). 2. iznad (po vrednosti, značaju, rangi i sl.)“ (RSJ 2007: 176), a *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* odrednicom „označuje da je tko ili što s gornje strane ili na gornjoj strani koga ili čega (nalaziti se vrh čega)“ (VRHSJ 2015: 1702) zapravo vid jednog šireg jezičkog fenomena koji se u savremenoj lingvistici naziva *gramatikalizacijom*¹.

U ovoj tački – upravo zbog toga da bismo precizno objasnili nastanak prijedloga **vrh(u)** i njegova značenja – napravićemo digresiju, udaljiti se za trenutak od osnovne teme i reći nekoliko osnovnih riječi o upravo pomentom fenomenu, tj. o gramatikalizaciji. Gramatikalizacija se definiše kao „language change that is concerned with such questions as how lexical items and constructions come in certain linguistic contexts to serve grammatical functions or how grammatical items develop new grammatical functions“ (Hopper, Traugott 2003: 1). To je proces kojem su imanentna četiri parametra: **a**) ekstenzija, tj. pojava novih gramatičkih značenja onda kada se lingvistički izrazi šire na nove kontekste; **b**) desemantizacija (semantičko izbljeđivanje), tj. gubitak (ili generalizacija) u značenjskom sadržaju; **c**) dekategoriizacija, tj. gubitak – u morfosintaktičkim osobinama – karakteristike leksičkih ili ostalih

¹ Ova dva rječnika ne bilježe uzročno značenje prijedloga **vrh(u)**. Uzročno značenje ovog prijedloga bilježe, međutim, dva rječnika koja barataju građom iz starijih slojeva B/CG/H/S jezika. Tako *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* navodi uzročno značenje ovog prijedloga kao sekundarno: „**vrhu** predl. 2. *zbog, povodom*. Kćeri Jeruzalimske, ne plaćite vrhu mene, već vrhu vas istih plaćite, i vrhu sinovah vaših (Čuić 1, 156)“ (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, knjiga 3 1965: 101). Uzročno značenje prijedloga **vrh(u)** registruje i *Rječnik JAZU*. Pored primjera ekscerpiranih iz djela hrvatskih pisaca (Vetranića, Kadčića, Đorđića itd.) u ovom *Rječniku* navodi se i po jedan primjer iz Ljubišinog i Bogišićevog jezika: „f) **vrh** isto što **zbog**. (...) Tresem se vrh onoga siraka, što mi na očima liña. Ljubiša prip. 246. Ko je vrh sebe, vrh svoga imaña ili časti, vrh svoje čeljadi i njihova imetka ili časti povrijedio napadača... Bogišić zakon. 193“ (Rječnik JAZU, svezak 89 1974: 484).

manje gramatikalizovanih formi; **d**) erozija (fonetska redukcija), tj. gubitak u fonetskoj supstanci. „Each of these parameters concerns a different aspect of language structure or language use: (extension) is pragmatic in nature, (desemanticization) relates to semantics, (decategorialization) to morphosyntax, and erosion to phonetics. Except for extension, these parameters involve a loss in properties. But the process cannot be reduced to one of structural „degeneration“; there are also gains. In the same way as linguistic items undergoing grammaticalization lose semantic, morphosyntactic, and phonetic substance, they also gain properties characteristic of their uses in new contexts- to the extent in some cases their meaning and syntactic functions may show little resemblance to their original use (...) Grammaticalization tends to begin with extension, which triggers desemanticization, and subsequently decategorialization and erosion“ (Heine, Kuteva 2007: 35). Za naše istraživanje bitna su prva dva parametra gramatikalizacije: ekstenzija i desemantizacija, te zato o njima valja reći nešto više. „Of all the parameters, **extension** is the most complex (...) It has a sociolinguistic, a text-pragmatic, and a semantic component. The sociolinguistic component concerns the fact that grammaticalization starts with innovation (or activation) as an individual act, whereby some speaker (or a small group of speakers) proposes a new use for an existing form or construction, which is subsequently adopted by other speakers, ideally diffusing throughout an entire speech community. The text-pragmatic component involves the extension from a usual context to a new context or set of contexts, and the gradual spread to more general paradigms of contexts. The semantic component finally leads from an existing meaning to another meaning that is evoked or supported by the new context. Thus, text-pragmatic and semantic extension are Janusian sides of one and the same general process characterizing the emergence of new grammatical structures (...) **Desemanticization** is an immediate consequence of extension: Use of a linguistic expression E in a new context C entails that E loses part of its meaning that is incompatible with C – in other words, the two are Janusian sides of one and the same process. Desemanticization is frequently triggered by metaphoric processes. For example, a paradigm case of grammaticalization involves a process whereby body part terms (‘back’, ‘head’, etc.) are reinterpreted as locative adpositions (‘behind’, ‘on top of’) in specific contexts, cf. English *in front of*. Via metaphorical transfer, concepts from the domain of physical objects (body parts) are used as vehicles to express concepts of the domain of spatial orientation, while desemanticization has the effect that the concrete meaning of the body parts is bleached out, giving way to some spatial schema“ (Heine, Kuteva 2007: 35, 39). Tranzicija od manje gramatičkog do više gramatičkog značenja ide preko četiri nivoa: od početnog nivoa, tj. od izvornog značenja odrede-

ne lekseme čiji je kontekst upotrebe neograničen, preko tzv. premošćujućeg konteksta – koji je zapravo novi kontekst, kontekst koji aktivira novo, ciljno značenje koje izbija u prvi plan – i konteksta tzv. preokreta, koji je inkompatibilan sa izvornim značenjem i u kojem izvorno značenje odlazi u drugi plan do nivoa konvencionalizacije u okviru koje ciljnom značenju ne treba više podrška konteksta koji je doveo do pojave tog značenja. Novo značenje može biti upotrijebljeno u novim kontekstima i postoji samo ciljno značenje (Heine, Kuteva 2007: 37).

Da se vratimo – u svijetlu ovih saznanja o procesu gramatikalizacije – na Beličevo tumačenje nastanka prijedloga (**vrh**)u. Sasvim je razložno pretpostaviti (bez potrebe da, kako je to Belić uradio, uvodimo u igru prijedložno-padežne konstrukcije *na vrh* + *genitiv*, *na vrhu* + *genitiv* itd. u funkciji dopune glagola) da je u jednom trenutku neki govornik B/CG/H/S jezika imenicu *vrh* kao upravni član sintagme *vrh planine* – koja kao takva, dakle kao sintagma, može postojati (i postoji) i bez da joj se dodaju prijedlozi i da, zajedno sa tim prijedlozima, kao prijedložno-padežna konstrukcija, bude u funkciji dopune glagola (npr. ***Vrh planine*** *okovan je snijegom i ledom*) – u semantičkom smislu reanalizirao i počeo upotrebljavati kao prijedlog, a da su to onda (i vremenom) prihvatili i ostali članovi govorne zajednice. Pretpostavljamo, naime, da se proces semantičke evolucije od imenice *vrh* do prijedloga *vrh* mogao odvijati u sljedećim etapama: najprije se imenica *vrh* iz konteksta u kome se upotrebljava kao upravni član imeničke sintagme npr. ***Vrh planine*** *okovan je snijegom i ledom* – zahvaljujući skupu sema koje konstituišu njeino značenje – mogla reanilizirati i, u istim leksičko-distribucionim uslovima, početi upotrebljavati kao prijedlog, npr. ***Vrh planine*** *bili su mračni oblaci*. Konačno, u trećoj (i završnoj) fazi, distribucija prijedloga *vrh* mogla se proširiti i na ostale rečenične kontekste, npr. *Ovce pasu* ***vrh puta***, *na susjedovoj livadi*. Ovdje treba postaviti sljedeće pitanje: kako i zašto je bilo moguće da se baš imenica **vrh** (i njoj – po određenim semantičkim karakteristikama – slične imenice) poprijedlože, a ne brojne druge imenice? Odlična zapažanja u tom pravcu daje Rajna Dragičević: „Samo značenje imenica *vrh*, *dno*, *čelo*, *put*, *kraj*, *mesto*, *duž* priloško je po svojoj prirodi, jer sve one označavaju mesto, a semantika predloga je (...) priloška. Prema tome, ove imenice zadržavaju značenje mesta kada obavljaju službu predloga (...) Konstrukcije **popredložena imenica** + **genitiv** danas se uglavnom upotrebljavaju sa ablativnim značenjem, pa se, na primer, *vrh kuće* razume kao *iznad kuće* ili *ispred kuće*; *kraj puta* kao *pored puta* itd. Radnja se odvija izvan granica pojma iskazanog genitivom. Međutim, imenice *vrh*, *dno*, *čelo*, *kraj* jesu partikularizatori i nisu autosemantične (slično relacionim imenicama tipa *brat*) jer traže da se ime-
nuje ili podrazumeva celina kojoj taj deo pripada. Takvom svojom prirodom

one su odlični kandidati za gramatikalizaciju (...) Činjenica da ove imenice imaju mesno značenje nije dovoljna da bi se proces popredložavanja obavio, jer i mnoge druge imenice imaju priloško značenje, a ne mogu vršiti ulogu predloga. Nije bez značaja podatak da skoro sve ove imenice imaju značenje partikularizatora, odnosno one ne označavaju lokalizator u celini, već neki njegov deo (*vrh*, *dno*) ili njegove granične tačke i prostor u njenoj najbližoj okolini (*kraj*, *duž*)“ (Dragičević 2018: 318). Uslov za mogućnost transformacije imenice u prijedlog je, znači, da ta imenica istovremeno ima i mjesnu i partitivnu semantiku. Gramatičko značenje prijedloga imeničkog porijekla zrcali se u prijedloškom značenju **orijentira** između lokalizatora i objekta lokalizacije. Sa druge strane, taj prijedlog zadržava priloško značenje mjesta, u čemu se, pak, ogleda njegova leksička vrijednost. Desemantizaciona komponenta procesa gramatikalizacije imenice *vrh* ispoljava se, dakle, u redukciji semantičkog opsega te imenice u novom sintaktičkom kontekstu: od „najviši dio nekog objekta“ značenje se – zahvaljujući tome što imenica *vrh* posjeduje u svojoj značenjskoj strukturi semantičku komponentu terminalnosti i, samim tim, graničnosti sa onim što je iznad nje – suzilo na semu „više“, immanentnu prijedlogu *vrh*. U semantičkom potencijalu imenice od koje je nastao krije se i razlog nastanka prijedloga *vrh* (i ostalih prijedloga nastalih na isti način). „Primeri pokazuju da su se, u tipičnom slučaju, ove imenice koristile u značenju predloga zato da bi se naglasilo da radnja iskazana rečenicom obuhvata i deo lokalizatora i (možda) prostor u njenoj neposrednoj okolini. To se običnim predlozima nije moglo (jer nema predloga koji mogu označavati deo predmeta) i u tome jeste specifičnost popredloženih imenica (...) Ako se nešto dešava VRH vode, to znači da se dešava i na gornjoj površini vode i na granici između vode i vazduha i neposredno iznad vode“ (Dragičević 2018: 321). Slika koja se formira u svijesti govornika B/CG/H/S jezika kad se upotrijebi prijedlog *vrh* „(...) uvek je slika jednog dela lokalizatora, njegove spoljašnje granice i najbliže spoljašnjosti. Dakle, ovim predlozima se u prototipičnim slučajevima istovremeno određuje i unutrašnjost i spoljašnjost lokalizatora i to je leksička specifičnost njihovog značenja“ (Dragičević 2018: 321).

Ovdje treba reći i par riječi o tipološko-dijahronijskom aspektu gramatikalizacije imenice *vrh*. Gramatikalizacija ove imenice i njena transformacija u prijedlog posvjedočena je šire od našeg jezika, u još nekim jezicima svijeta. „TOP > UP Kpelle *na* ‘top side’, noun > ‘on’, ‘over’, ‘above’, postposition. Swahili *juu* ‘top’, relational noun > ‘above’, adverb; *juu ya* ‘top of’ > ‘on (top of)’, ‘above’, ‘over’, preposition. Colonial Quiche *vi* ‘top’ > ‘on top’, ‘over’, ‘above’, locative marker. Hausa *kân* ‘top’ > locative preposition ‘on’, ‘over’“ (Heine, Kuteva 2002: 299–300). Sa druge strane, prijedlog (i prilog) *vrh(u)* nije novost crnogorskog jezika. Taj prijedlog, naime, nalazimo već na početku

slovenske pismenosti, u staroslovenskom kanonu. *Staroslovenski rječnik* bilježi dva značenja prijedloga *врѣху*: a) pri ukazivanju mjesta ili smjera radnje *na, preko, povrḥ*, npr. ne moḡetŕ gradŕ ukryti sŕ vrŕhu gory stoje; pohodilŕ jakoḡe po suhu vrŕhu mor'a; m(a)ti jeho povrŕḡe jŕ vrŕhu ihŕ; b) pri ukazivanju predmeta iznad kojeg se nešto nalazi ili stavlja npr. velŕŕ vrŕhu n(e)b(e) sŕ milostŕ tvoja; poloḡiŕŕ vrŕhu glavy jeho vinŕ napsanŕ“ (Старославянский словарь 1994: 124).

Sada se vraćamo na glavno pitanje ovog rada: kako se kod prijedloga **(s)v(e)rh(u)** u crnogorskom jeziku XIX stoljeća razvilo uzročno značenje? Jedna od najbolje dokumentovanih činjenica u jezikoslovlju je da se apstraktnija značenja kod određenih jezičkih jedinica razvijaju iz konkretnih značenja. To je slučaj i sa nastankom uzročnog značenja i značenja osnove za vršenje radnje (kao subpolja uzročnog značenja) kod prijedloga **(s)v(e)rh(u)**. Ranije u izlaganju kazali smo da se značenje prijedloga **vrh(u)** svodi na semantički kompleks „na gornjoj površini, iznad, sa gornje strane/na gornjoj strani koga ili čega“. Kao bitna sema značenjskog kompleksa prijedloga **vrh(u)** ističe se, znači, sema „gornja površina (nečega)“. Dakle, prijedlog **vrh(u)** u konstrukciji sa imenicom u genitivu u svom specijalnom značenju jest orijentir koji referiše da se radnja ili proces vrše na površini **gornjoj** u odnosu na entitet označen imenicom u genitivu, pri čemu taj entitet može biti obuhvaćen glagolskom radnjom i/ili glagolskim procesom. Suština je u tome da se pojam sa imenom u genitivu pri ovakvom stanju stvari može percipirati kao temelj, osnova, neposredno iznad kojih i/ili u vezi sa kojima se vrše neka radnja ili odvija neki proces. A izvorna specijalna shema – u kojoj se pojam sa imenom u genitivu i prijedlogom **(s)v(e)rh(u)** percipira kao osnova iznad koje i/ili u vezi sa kojom se vrši neka radnja ili odvija neki proces – lako se, određenim misaonim operacijama, transformiše u metaforičku shemu u kojoj se pojam sa imenom u genitivu i prijedlogom **(s)v(e)rh(u)** percipira kao apstraktna osnova neposredno u vezi sa kojom se vrše neka radnja ili proces. U metaforičkoj ravni, radnja ili proces koji se vrše zahvaljujući postojanju određene *osnove* za to percipiraju se kao nešto je u metaforičkom smislu *iznad* te osnove. Dakle, samo je jedan korak od specijalnog značenja prijedložno-padežne konstrukcije **(s)v(e)rh(u)** + **genitiv** kao osnove iznad koje i/ili u vezi sa kojom se vrše neka radnja ili proces do semantičkog okvira u kome se ova prijedložno-padežna konstrukcija upotrebljava u značenju osnove koja omogućava vršenje neke radnje ili procesa, i, samim tim, značenja *uzroka kriterija*. Značenje kriterija u crnogorskom jeziku jasno se izdvaja kao poseban uzročni tip, kao posebno subpolje uzročne semantike. „U srpskohrvatskom jeziku formirane su kako kontekstualno neuslovljene tako i kontekstualno uslovljene jedinice što su od raznih uzročnih specijalizirane za izražavanje samo ovog značenja. Cen-

tar bi subpolja kriterija tako zauzimale kontekstualno neuslovljene genitivne sintagme s prijedloškim izrazom **na osnovu/i** i složene rečenice s veznikom tvorenim preko tog prijedloškog izraza – s veznikom **na osnovu/i toga što**, a od kontekstualno uslovljenih sintagme s prijedlogom **po** i rečenice s veznici-**ma po tome što, čim i dok**. Osnovnim mikropoljem unutar subpolja kriterija javlja se mikropolje kriterija „kognitivne percepcije“. Za to je mikropolje vezana upotreba osnovnih jedinica kriterija – prijedloškog izraza **na osnovu** ili **na temelju** i veznika **na osnovu toga što**, odn. na temelju toga što. Te su jedinice novija jezička tvorevina naučnog stila srpskohrvatskog jezika. Budući vezane za naučni stil, te jedinice u ostalim stilovima imaju niz semantički ekvivalentnih jedinica, čije je značenje kriterija zadato leksičkosemantičkim okruženjem.“ (Kovačević 2012: 113). Značajna je Kovačevićeva konstatacija da su prijedloški izrazi **na osnovu** i **na temelju** novija jezička tvorevina vezana za naučni stil. U drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća usmeni i pisani izraz crnogorskog jezika još uvijek uveliko zrijeva, usavršava se i bogati novim izražajnim sredstvima i sintaktičkim konstrukcijama koji bi bili u stanju da u jeziku ovaplopte narastajuću složenost izvanjezičnog univerzuma. U narodu koji je – sticajem nepovoljnih istorijskih okolnosti – mnogo desetljeća bio osuđen na bukvalno preživljavanje i na borbu za opstanak – kako protiv stranih zavojevača tako i protiv surovih prirodnih datosti – nije bilo ni mogućnosti ni potrebe ni vremena da se razmišlja o nekim apstraktnim i metafizičkim kategorijama. Takvo dominantno stanje svijesti, razumije se, u značajnoj se mjeri odrazilo i na jezik, čiji su govornici tek trebali stvoriti niz jezičkih sredstava i konstrukcija u svrhu jezičkog uobličjenja brojnih značenjskih kompleksa i njihovih podtipova: značenjskih kompleksa koji u nekom prethodnom istorijskom periodu nisu bili toliko bitni u konceptosferi Crnogoraca, a sada su – usložnjavanjem društvenih odnosa i razvojem materijalne kulture – postajali sve relevantniji za funkcionisanje svakodnevnog života, a samim tim i za interpersonalnu komunikaciju. Da bi se u ovom sinhronijskom preseku crnogorskog jezika i ti semantički kompleksi – do tada zbog istorijsko-društvenih okolnosti u drugom planu – jezički uobličili, u nedostatku, u tom trenutku, specifikovanih jezičkih sredstava za njihovo izražavanje, dolazi do posezanja za izražajnim sredstvima iz drugih semantičko-funkcionalnih kategorija: prije svega iz semantičko-funkcionalne kategorije specijalnosti, koja je po prirodi stvari u pogledu izražajnih sredstava najrazuđenija i najrazvijenija. Otud i upotreba prijedloga **(s)v(e)rh(u)** u prijedložno-padežnim konstrukcijama sa značenjem osnove za vršenje neke radnje u gore navedenim primjerima; prijedloga razlog čije smo pojave u izražavanju tog značenja pokušali osvijetliti. Inače, u oba primjera iz crnogorskog jezika XIX stoljeća moguća je parafraza prijedloga **(s)v(e)rh(u)** prijedložnim izrazom **na osnovu**: (...) *ako pri Dušanu*

ništa do sad državno nema i ako nije pravio zvanične priznanice pod pečat Financijalni svrhu kojijeh je uzimao novaca od trgovaca (...) → (...) ako pri Dušanu ništa do sad državno nema i ako nije pravio zvanične priznanice pod pečat Financijalni na osnovu kojijeh je uzimao novaca od trgovaca (...); Trgovaca nema da kupuju živo, mal nako koi ima po jednoga vola što ga je ranio da se uduži vrh njega (...) → Trgovaca nema da kupuju živo, mal nako koi ima po jednoga vola što ga je ranio da se uduži na osnovu njega.

Ostali navedeni primjeri prijedložno-padežne konstrukcije **(s)v(e)rh(u)** + **genitiv** sa uzročnim značenjem pripadaju subpolju uzroka razloga. „To su u srpskohrvatskom jeziku osnovne (najfrekventnije) uzročne jedinice. Tako se kao osnovna jedinica uzroka razloga u srpskohrvatskom jeziku javlja genitivna sintagma s prijedlogom **zbog**, čiji je ekvivalent u manjem broju slučajeva genitivna sintagma s prijedlogom **zbog**, čiji je ekvivalent u manjem broju slučajeva genitivna sintagma s prijedlogom **usljed** (...) Budući najširi uzročni tip (...) uzrok razlog na jezičkom planu jasno ne ocrtava svoja mikropolja.“ (Kovačević 2012: 127). Razlog je tako, npr., ono što utiče i predodređuje tip agensove odluke, radnje ili akcije, ono što kao povoljna ili nepovoljna činjenica uslovljava tip svjesnog ponašanja (pri čemu je tu razlog potpomažući, djelujući, ali nikad neposredni, direktni, nego tzv. „pasivni“ uzrok), predodređivač stanja vezanog ili nevezanog za biće, pri čemu se uzročnim jedinicama tada obilježavaju različite situacije ili okolnosti čijoj su prirodi gotovo inherentne (...) spontane posljedice (Kovačević 2012: 129). Pojava prijedloga **(s)v(e)rh(u)** u svrhu referiranja na uzrok razloga u prijedložno-padežnim konstrukcijama **(s)v(e)rh(u)** + **genitiv** može se objasniti – objašnjenjem koje može obuhvatiti i prethodno opisane slučajeve subpolja uzroka kriterija – konceptualnom metaforom **ONO ŠTO NEĆEMU PRETHODI I ŠTO USLOVLJAVA POJAVU TOG NEČEG JE ISPOD**. Razlog zbog kojeg se vrši neka radnja ili se javlja neko stanje, dakle, ono je što se percipira kao nešto što je ISPOD (nečega), što je osnova i što nužno prethodi da bi se moglo pojaviti ono što je IZNAD tog nečeg, tj. posljedica koja se razvija iz datog uzroka.

U dosadašnjem dijelu rada pokušali smo odgovoriti na pitanje zašto se prijedlog **(s)v(e)rh(u)** pojavio kao jezički marker uzročnog značenja određene vrste. Sad nam valja odgovoriti i na pitanje zašto se ovaj prijedlog u tom značenju izgubio u savremenom crnogorskom jeziku. Odgovor na ovo pitanje dao je dobrim dijelom već Ljubomir Popović u svom radu o prijedložskim izrazima u (tadašnjem) srpskohrvatskom jeziku još davne 1966. godine. Odgovarajući na pitanje o razlogu postanka najvećeg broja prijedložkih izraza, Popović kaže sljedeće: „Postanak najvećeg broja predložkih izraza i njihova sve češća upotreba vezani su za razvoj moderne nauke, administracije i novinarstva. U novije vreme, naime, ljudsko iskustvo se naglo proširilo, analiza

odnosa među činjenicama postala je mnogo tananija i porasla je težnja za što preciznijim izražavanjem. Pravi predlozi nisu uvek mogli da zadovolje nove potrebe za iskazivanjem što raznovrsnijih odnosa, te su se pojavila druga jezička sredstva“ (Popović 1966: 195). Pomenuta težnja za što preciznijim izražavanjem određenih semantičkih nijansi – težnja koja rezultira kreacijom prijedložnih izraza – kad je u pitanju problematika kojom se bavimo u ovom radu, konkretno dolazi do izražaja u supstituciji prijedloga **(s)v(e)rh(u)** u jezičkom markiranju uzroka kriterijuma u savremenom crnogorskom jeziku prijedložnim izrazima **na osnovu** i **na temelju** sa genitivom. Sa druge strane, za izražavanje značenja uzroka razloga u savremenom crnogorskom jeziku specijalizovao se prijedlog **zbog** sa genitivom. Videli smo da je prijedlog **(s)v(e)rh(u)** nastao procesom gramatikalizacije, tj. da je na neki način sekundaran i u svom osnovnom, spacijalnom značenju. Nastankom, pak, specijalizovanih jezičkih sredstava za izražavanje pojedinih nijansi i tipova uzročnog značenja bilo je za očekivati da ovaj prijedlog – kome je uzročno značenje inače sekundarno – bude zamijenjen tim sredstvima i da nestane iz jezičkog sistema u toj svojoj upotrebnoj vrijednosti.

Deskripcija upotrebe i razloga upotrebe prijedloga **(s)v(e)rh(u)** sa genitivom u uzročnom značenju u crnogorskom jeziku XIX stoljeća, sa jedne strane, još je jedan naučni uvid koji omogućava dublje poznavanje crnogorskog jezika, tj. njegove sintaktičke istorije. Sa druge strane, ovaj rad ima unekoliko i opštelingvistički značaj: naime, crnogorski jezik XIX stoljeća – primjerom prijedložno-padežne konstrukcije **(s)v(e)rh(u)** + **genitiv** u uzročnom značenju – još je jedna potvrda u lingvistici dobro poznatog i iscrpno opisanog fenomena da se za izražavanje apstraktnijih značenja u određenoj fazi razvitka nekog jezika koriste jezička sredstva primarno vezana i nastala za izražavanje konkretnih značenja (spacijalnog, temporalnog itd.). Crnogorsko društvo druge polovine XIX stoljeća – a samim tim i crnogorski jezik tog perioda – suočeni su sa ubrzanim ulaskom u evropske civilizacijske tokove tog vremena. To dovodi do usložnjavanja društvenih odnosa, što se na svojevrsni način – kroz pojavu novih i/ili intenzifikaciju upotrebe nekih već postojećih, ali dotad u komunikaciji rijetko korištenih semantičkih kompleksa – reflektuje i na jezik. Crnogorskom jeziku tog perioda nedostaju brojna specifikovana jezička sredstva za izražavanje pojedinih značenja; taj problem govornici rješavaju transferom jezičkih sredstava iz drugih semantičkih kompleksa. Temeljnije poznavanje (istorije) crnogorskog jezika i oprimjeravanje građom iz (istorije) crnogorskog jezika nekih opštelingvističkih procesa istovremeno su i dva ključna razloga zbog kojih je bilo značajno opisati upotrebu prijedloga **(s)v(e)rh(u)** sa genitivom u uzročnom značenju u datom sinhronijskom preseku tog jezika. Naravno, prvi razlog – dublje i cjelovitije poznavanje (istorije) crno-

gorskog jezika – sa aspekta montenegrizike označavamo i podvlačimo kao primaran i najbitniji.

IZVORI:

- Danilo Petrović-Njegoš, *Politički spisi*, Matica crnogorska, Podgorica, 2013.
- Lazo Popović Jabučanin, *Memoari*, CID, Podgorica, 2003.
- Vuk Popović, *Pisma Vuku Karadžiću*, CID, Podgorica, 1999.
- *Ministarstvo finansija Knjaževine/Kraljevine Crne Gore, Zbornik dokumenata 1879–1915*, CID, Podgorica, 2005.

LITERATURA:

- Belić, Aleksandar, *Opšta lingvistika*, Zavod za udženike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
- Dragičević, Rajna, *Srpska leksika u prošlosti i danas*, Matica srpska, Novi Sad, 2018.
- Kovačević, Miloš, *Uzročno semantičko polje*, Jasen, Beograd, 2012.
- Popović, Ljubomir, *Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Naš jezik XV/3–4, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1966, str. 195–220.
- Heine, Bernd; Kuteva, Tania, *The Genesis of Grammar: a Reconstruction*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Heine, Bernd; Kuteva, Tania, *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Hopper, Paul J., Traugott, Closs Elizabeth, *Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

RJEČNICI:

- *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, knjiga 3*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1965.
- *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 2007.
- *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, svezak 89*, JAZU, Zagreb, 1974.
- *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Русский язык, Москва, 1994.

Miomir ABOVIĆ

**CAUSAL USE OF PREPOSITION VRH(U) IN MONTENEGRIN
LANGUAGE OF THE NINETEENTH CENTURY**

In this paper, we will deal with the causal meaning of the prepositional case structure (s)v(e)rh(u) + genitive case, as well as the use of this structure as a word-stem. The aforementioned meanings of the subject structure are found in the corpus related to the Montenegrin language of the nineteenth century. Such meanings of the analysed structure differentiate it from contemporary Montenegrin language usage, in which the primary meaning of the preposition (s)v(e)rh(u) is rare, while the causal and word-stem meaning are non-existent. The focus of analysis is also on the way in which the aforementioned meanings have arisen, as well as on the reason for their disappearance in contemporary Montenegrin language.

Key words: *Montenegrin language, prepositions, prepositional case structures, (s)v(e)rh(u), genitive case, cause, subfields, syntax, space*